

Irena Pietrzak-Pawłowska

Nauczyciele historii w okresie budowy szkolnictwa polskiego na Warmii i Mazurach 1945-1949 : (ze wspomnień)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 439-443

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Pietrzak-Pawłowska

Nauczyciele historii w okresie budowy szkolnictwa polskiego na Warmii i Mazurach 1945—1949 (ze wspomnień)¹

Nauczanie historii było jednym z frontalnych zadań dydaktycznych i wychowawczych szkolnictwa polskiego bezpośrednio po wyzwoleniu Mazur i Warmii.

Po pierwsze — stało się ważnym czynnikiem repolonizacji miejscowej ludności. Młodzież nie znała na ogół dziejów ojczystych, co więcej, przyswoiła sobie fałszywe pojęcia o Polsce przekazywane przez szkołę pruską, radio i prasę, zwłaszcza w okresie rządów hitlerowskich.

Po drugie — nauczanie historii stanowiło instrument służący skutecznie dla integracji społeczności polskiej. Formowało się ono na Warmii i Mazurach w toku żywiołowych ruchów migracyjnych po II wojnie światowej. W przeciwieństwie do starszego pokolenia osadników i repatriantów, przybywająca tu młodzież najszybciej związała się z regionem, jako rodzimym.

Zadania nauczycieli historii wynikające z konieczności przyspieszenia procesów integracji społeczeństwa na ówczesnych ziemiach odzyskanych wymagały od nich opanowania nowych zakresów tematyki. Przede wszystkim — dobrej znajomości historii stosunków Polski i Niemiec w ciągu wieków i umiejętnej ich interpretacji, poznania zabytków, które przetrwały na tych ziemiach i stanowiły dowodne świadectwo ich związków etnicznych, kulturalnych bądź politycznych, z narodem polskim.

Odnosnie do wieku XIX należało pogłębić znajomość dziejów byłego zaboru pruskiego, zwłaszcza takich zagadnień, jak: początki odrodzenia świadomości narodowej na Pomorzu, Warmii i Mazurach, walka z germanizacją, udział w ruchach wyzwoleniczych ogólnonarodowych.

Równolegle — poznanie kolejnych faz i metod pruskiej polityki *Drang nach Osten*, spotęgowanej w okresie imperializmu II i III Rzeszy, pomagały nauczycielowi zrozumieć samemu i wyjaśnić innym niezwykle złożony układ stosunków narodowościowych na Warmii i Mazurach.

Wymienione problemy miały swe odbicie w dziejach regionalnych, które nauczyciel historii musiał opanować możliwie szczegółowo, w skali swego powiatu czy miasta bądź w szerszym zasięgu: Warmii, Mazur, Powiśla i Działdowszczyzny. Dzięki znajomości historii regionalnej nauczyciel na ogół najtrafniej odróżniał elementy zespalaające nowe środowiska społeczne i dostrzegał

---

¹ Relacja napisana na propozycję Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie z okazji 20-lecia działalności Okręgowego Ośrodka Metodycznego.

niebezpieczeństwa konfliktów. Swą wiedzą w tej dziedzinie służył nie tylko młodzieży, ale kolegom innych specjalności, a często — miejscowym działaczom społecznym.

Funkcje nauczyciela historii w szkole i poza szkołą wymagały od niego także szerokiej wiedzy o współczesności w skali polskiej i międzynarodowej. W trudnych latach powojennych: repatriacji i osadnictwa, odbudowy spalonych domów i zaorywania ugorów rodził się nowy kształt ustrojowy Polski Ludowej. Światły nauczyciel starał się przekazywać młodzieży wizję nowej rzeczywistości tak sugestywnie, by opanowała ona serca i umysły.

Samokształcenie nauczycieli historii w tych wszystkich wymienionych dziedzinach wiedzy okazało się pilną potrzebą, a jej realizacja wyprzedzała instytucjonalne decyzje odnośnie doskonalenia kadr.

Nauczyciele liceów organizowali samorzutnie różne formy samokształcenia, np. prelekcje i wystawy, dla szerszego kręgu swych kolegów ze szkół podstawowych. Korzystali przy tym z poparcia miejscowych władz oświatowych i Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Zasięg akcji tego typu nie mógł mieć początkowo, oczywiście, charakteru powszechnego i objął wąski w stosunku do potrzeb krąg nauczycieli.

W końcu 1945 r. istniało na obszarze woj. olsztyńskiego (w 18 powiatach) 248 szkół podstawowych, w których skupiło się około 20 300 uczniów, w tym 57 proc. na wsi, a 43 proc. w miastach. Były to przeważnie szkoły jednoklasowe (około 170), a tylko nieliczne posiadały względnie pełną obsadę kadrową. Dodajmy, że na ogólną liczbę 462 nauczycieli — tylko połowa posiadała kwalifikacje pedagogiczne. Niedobór nauczycieli uzupełniano bowiem przez kandydatów werbowanych spośród absolwentów szkół średnich lub innych pracowników niekwalifikowanych.

W 1946 r. liczba szkół podstawowych zwiększyła się do 600, a uczniów do 51 600. Ponadto działało 12 szkół średnich ogólnokształcących, z których 2 w Olsztynie. Prowadzono także naukę na ponad 100 kursach języka polskiego dla dorosłych. Był to ogromny sukces organizacyjny dzięki ofiarności pracowników oświaty.

Zaczątek ośrodka dydaktycznego historii i nauki o Polsce współczesnej ukształtował się przy Państwowym Liceum Żeńskim w Olsztynie (przy ul. Wyzwolenia). Skupiło się tam bowiem od jesieni 1945 r. grono wysoko kwalifikowanych nauczycieli tej specjalności przybyłych z centralnych ośrodków uniwersyteckich. Żywo przejęci pionierskim udziałem w budowaniu szkolnictwa polskiego na ziemiach odzyskanych łączyli swe zainteresowania naukowe i dydaktyczne ze świadomością zadań społecznych. Poznawcze cele nauczania historii kojarzyli z działalnością wychowawczą wobec młodzieży, zwłaszcza — autochtonicznej, pozbawionej często opieki ze strony rodziny.

Ponadto podejmowano wiele inicjatyw zmierzających do gromadzenia książek historycznych, których brak, jako lektury uzupełniającej, odczuwano dotkliwie. Zbierano też materiały dydaktyczne do nauczania historii. Udało się uzyskać wieloraką pomoc ze strony grona kolegów z ośrodków Polskiej Centralnej, skąd przysyłano ofiarnie ocalałe po okresie okupacji książki, mapy, tablice, zasilając nimi szkoły na ziemiach odzyskanych.

Szczególnie aktywną pomoc dla szkół olsztyńskich organizował w tych trudnych latach ośrodek łódzki, zastępujący w wielu funkcjach zniszczoną stolicę. Powstający Uniwersytet Łódzki z rozbudowanym wydziałem nauk humanistycznych skupił wielu profesorów warszawskich. Prof. dr Natalia Gąsiorowska, jako kierownik katedry historii polskiej, oraz grono jej współpracowników, m.in. prof. dr Gryzelda Missalowa, prof. dr Witold Łukaszewicz (obecnie rektor Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu), okazywali wiele zainteresowania dla ziem odzyskanych, popularyzując ich dzieje w publikacjach naukowych i podręcznikowych.

Inny kierunek kontaktów oświatowych, naukowych i dydaktycznych Olsztyna sięgał do Torunia i Poznania. Związki historyczne ludności byłych Prus Wschodnich z tymi miastami stanowiącymi ośrodki kultury polskiej w okresie zaborów, a ostatnio — okupacji hitlerowskiej, okazały się bardzo żywotne po 1945 r.

Utworzony w Poznaniu Instytut Zachodni rozwinął szeroką działalność w dziedzinie zabezpieczenia środków kultury polskiej i badania dziejów ziem odzyskanych. Utworzył swą placówkę filialną w Olsztynie przy współudziale miejscowych działaczy oświatowych i kulturalnych, m.in. E. Sukertowej-Biedrawiny.

Instytut Zachodni publikował na łamach „Przeglądu Zachodniego” oraz w swych seriach naukowych opracowania z bogatą dokumentacją, która okazała się fundamentalną pomocą w pracy dydaktycznej.

Na początku 1947 r. z inicjatywy nauczycieli, a przy żywym poparciu Kuratorium Okręgu Szkolnego Olsztyńskiego, zorganizowano jako jeden z pierwszych na tym terenie Okręgowy Ośrodek Dydaktyczno-Naukowy Historii i Nauki o Polsce. Kierownictwo jego objęłam na zlecenie Kuratorium, pełniąc nadal funkcję dyrektorki Liceum Żeńskiego (przekształconego wkrótce w XI-letnią Ogólnokształcącą Szkołę Średnią).

Zakres działania ośrodka, wyznaczony przez jego nazwę, rozwijał się w dwóch kierunkach: dydaktycznym i naukowym. Ten drugi zakres miał służyć przede wszystkim podnoszeniu poziomu wiedzy specjalistycznej. Formy pracy kształtowały się na podstawie realnych potrzeb i możliwości kadrowych oraz — lokalowych, gdyż korzystano z pomieszczenia wyżej wymienionej szkoły. Środki materialne były wręcz nikłe.

Podstawę dla pracy dydaktycznej stanowiła biblioteka ośrodka, w której w ciągu dwóch lat zdołano zgromadzić 1200 tomów, z tego 1/3 dotyczyła dziejów najnowszych i Polski Ludowej. Urządzono pracownię dydaktyczną historii i nauki o Polsce z działami: dokumentacji prasowej, kartograficznej oraz ikonograficznej.

Ponadto organizowano często okolicznościowe wystawy związane z tematyką ogólnych dziejów Polski oraz — regionu Mazur i Warmii. Dzięki współpracy grona nauczycieli z tejże szkoły i pomocy starszej młodzieży, ekspozycje w wielkiej auli mogły być wykorzystane dla szerszej popularyzacji.

Zadaniom doskonalenia kadr służyły najskuteczniej w skali całego okręgu okresowe konferencje dla nauczycieli historii i nauki o Polsce. Obejmowały one zwykle trzy punkty programowe: 1) wykład naukowy nawiązujący do pod-

stawowych zagadnień dziejów polskich w ich dydaktycznej interpretacji; 2) seminarium metodyczne poświęcone realizacji wybranych tematów lekcyjnych; 3) konsultacje dydaktyczne szczegółowe w grupach nauczycieli pojedynczych klas.

Realizację tak zaplanowanych konferencji umożliwiły nawiązane wcześniej kontakty z ośrodkami uniwersyteckimi. Przybywali do Olsztyna wybitni prelegenci, którzy przekazywali miejscowym nauczycielom nie tylko treść wykładu, lecz także informację o dorobku najnowszej historiografii i wskazówki do samokształcenia.

Seminaria metodyczne i konsultacje dydaktyczne prowadzone były także przy współudziale specjalistów zaproszonych np. z Łodzi, Torunia, Warszawy, a nawet — Krakowa. Wysoko ceniliśmy pomoc kolegów przyjeżdżających z tych ośrodków, gdyż w ówczesnych warunkach komunikacyjnych poświęcali oni na te wyprawy wiele czasu i trudu, często całkowicie bezinteresownie. Przywozili ze sobą prace dydaktyczne, przekazując je naszej pracowni, jak np. dr Janina Schoenbrenner, mgr Kinga Szymborska, dr Jan Schwarz, dr Celina Świderkówna-Petrykowska.

W gronie miejscowych nauczycieli, zwłaszcza liceów pedagogicznych w Olsztynie i w powiatach znalazło się spore grono twórczych humanistów np. dyr. Tadeusz Młodkowski z Mrągowa, mgr J. Linder, mgr E. Bieńko z Olsztyna i wielu innych, którzy współdziałali w pracach ośrodka.

W celu skuteczniejszego podnoszenia swego poziomu naukowego zdecydowaliśmy nawiązać kontakty z odradzającym się Polskim Towarzystwem Historycznym. Myśl ta znalazła żywy oddźwięk w Zarządzie Głównym PTH. Przygotowywano właśnie w 1947 r. pierwszy po wojnie (VII) Powszechny Zjazd Historyków Polskich we Wrocławiu, gdzie wiele uwagi poświęcono dziejom ziem odzyskanych. W jednej z sekcji wygłoszono referaty na temat budzenia się świadomości narodowej na Mazurach i Warmii (prof. dr A. Wojtkowski z Lublina i dr I. Pawłowska z Olsztyna).

Wkrótce, w maju 1948 r. powstał w Olsztynie Oddział PTH w oparciu o kadre najaktywniejszych nauczycieli skupionych przy Ośrodku Dydaktyczno-Naukowym Historii i Nauki o Polsce. Prezesem jego wybrano ówczesnego kuratora dra Stefana Kotarskiego, a po jego wyjeździe — dr Irenę Pawłowską.

Najaktywniejsze grono nauczycieli członków PTH zbierało materiały do dziejów szkolnictwa polskiego na Warmii, Mazurach i Powiślu (przed 1939 r.). Podjęto myśl opracowania historii każdego z powiatów i miasta Olsztyna. Zamierzenia te znacznie rozszerzono po utworzeniu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie, gdzie skupiali się odtąd wyspecjalizowani badacze.

Poważną pomoc naukową okazywali profesorowie Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, mianowicie prof. Karol Górski, Stanisław Hoszowski, Wojciech Hejnosz, Jadwiga Lechicka i inni. Przybywali oni z odczytami zarówno do Oddziału PTH jak i na konferencje Ośrodka Dydaktyczno-Naukowego. Po odbudowie Uniwersytetu Warszawskiego stał się on ważnym ośrodkiem kształcenia nauczycieli historii dla regionu warmińsko-mazurskiego. Wiele nazwisk profesorów warszawskich związanych jest trwale z badaniami dziejów tej ziemi, np. profesorowie Stanisław Arnold, Tadeusz Cieślak, Stanisław Herbst, Stefan Kieniewicz, Bogusław Leśnodorski i inni.

Sięgając wspomnieniem do owych lat pionierskiej działalności oświatowej łatwo dostrzec silną więź między nauczycielami wszystkich szczebli, z uniwersyteckimi włącznie, ich żarliwą współpracę w gruntowaniu polskości ziem odzyskanych. Wspólną ich troską było wychowanie młodzieży, która świadoma swych zadań miała zespolić te regiony na zawsze z całością Polski Ludowej.

Druk: 1968, nr 2, ss. 309—312.